

Motívumok tudományközi vándorúton

Az ékítményekről – Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920) emlékére, születésének 160. évfordulóján

Konferencia a művészet és a népművészet találkozásairól

DOI: [10.54742/tabula.2023.1.05](https://doi.org/10.54742/tabula.2023.1.05)

1.

Az ékítményekről címmel, Körösfői-Kriesch Aladár festő- és iparművész születésének százhatvanadik évfordulójára emlékezve tartottak tudományos tanácskozást a budapesti Néprajzi Múzeumban 2023. október 26-án. A konferencia témája a művészet és a népművészet találkozása volt, elsősorban a 19–20. század fordulóján, s fókuszában az ornamentika állt.

2.

Az ornamentika, a díszítőművészet a vizuális művészetek önálló ága. Tárgyköre alighanem egyike a legizgalmasabb interdiszciplináris kutatási területeknek, hiszen a néprajz, a művészettörténet és a régészet mellett az irodalomtudomány, sőt a filozófiatörténet és a pszichológia felől is megközelíthető. A téma tudománytörténeti szempontból is fontos, hiszen a 19. század közepén formálódó tudományszakok határai között még átjáró, utolsó polihisztorok szerteágazó anyagismerettel felvértezve vitáztak a századvégen publikált, újabb, specializálódó kutatásokkal és megközelítésekkel. Ezek a viták különösen élesek (az utókor szempontjából: tanulságosak) voltak, és elsősorban a népművészet mint történeti képződmény körül forogtak. Elég csak a népművészet eredetéről sajátos elméletet kidolgozó, ám közben rendkívüli anyagot dokumentáló Huszka Józsefnek Hampel Józseffel vagy Herman Ottóval folytatott vitáira utalni. Huszkanak a – néprajz felől nézve „rajzoló gyűjtői” (Fejős 2006), a művészettörténet felől „gyűjtő rajzoló” (Katona 2010, 355) munkássága Közép-Európa modernizációjának egyik legfontosabb, legsajátosabb tendenciái közé illeszkedik: a népművészet felfedezésének folyamata. Ebben kulcsfontosságú szerepet játszottak a művészek, akik rajzaikkal nemcsak dokumentálták a paraszti tárgykultúra alkotásait, hanem ihlető forrásként is használták azokat. Ez az érdeklődés – összefüggésben az *arts & crafts* mozgalom nemzetközi törekvéseivel, amelynek legfontosabb hazai műhelye a gödöllői művésztelep volt – új, ornamentális kép- és tárgytipusok születéséhez vezetett, egy olyan vizuális reformhoz, amelynek hatásai máig érzékelhetők.

3.

Mégis, Magyarországon utoljára 2006-ban rendeztek kifejezetten a díszítőművészetnek szentelt tudományos tanácskozást, erre az Ernst Múzeumban került sor. Az akkori előadások, amelyek a vizuális művészetek minden ágára, sőt, az irodalomra is kitékintettek, a Szikra Ágnes szerkesztette kötetben jelentek meg (Szikra 2006). A 2010-es években ismét fellendült a téma kutatása. *A művészettörténet útjai* című konferenciasorozaton (2012–2013) az ornamentika önálló szekciót kapott 2013-ban (szekcióvezető: Katona Júlia). A módszeres kutatás ezzel párhuzamosan az ELTE BTK Művészettörténeti Intézetében folyt (Keserü Katalin szemináriumait, valamint Marosi Ernő előadásait kell itt kiemelni), s egy doktori disszertáció is készült a tágabb témának egy időben és térben szűkebben behatárolt aspektusáról (Katona 2017). A szecesszió kutatások régóta foglalkoznak az orna-

mentális tárgyalkotó művészettel, amely az építészeti formaképzésre is hatott. (1) Az Ernst Múzeum 2006-os tanácskozásához képest *Az ékítményekről* című konferencia fókuszja korlátozottabb volt. Ennek ellenére is jól jelezte, hogy újabb tárgyak és tárgye gyűttesek, sőt új és újonnan megismert alkotások rendkívüli érdeklődést válthatnak ki, noha a 20. század közepének építészeti törekvései átmenetileg számúzték a díszítést az építészet eszköztárából. (2) Különösen indokolt az ornamentika vizsgálata akkor, amikor a népművészeti eredetű formák és struktúrák a 19. századi akadémiai művészet alternatíváiként, a „magas művészetekkel” egyenrangúként jelentek meg. A gödöllői művésztelep tagjai ennek az egységet tettelező alkotói szemléletnek a jegyében éltek és alkottak. *Az ékítményekről* konferencia a gödöllőiek felől nézve jelentős előzményekre támaszkodhat, amelyek közül a közelmúlt évfordulós eseményeit érdemes kiemelni. Az egyik ilyen esemény a telepet alapító Körösfői-Kriesch Aladár születésének százötvenedik évfordulója alkalmából rendezett kiállítás (2013. március 23. – november 3.; Óriné 2013) és konferencia volt, illetve az annak nyomán megjelent életmű-katalógus (Farkas–Óriné 2016). A másik előzmény a gödöllői művésztelep második oszlopos tagja, Nagy Sándor születésének százötvenedik évfordulója alkalmából, szintén Gödöllőn, 2019. november 22-én tartott konferencia volt, amely a Gödöllői Városi Múzeum Nagy Sándor-kiállításának (2019. október 12. – 2020. március 22.; Óriné 2019) kísérőrendezvényeként került sorra. A fenti konferenciákat nem csak az előadók és témáik kötik össze, hanem a 19–20. század fordulójának komplex művészeti szemlélete (s az is, hogy mindhárom eseményen jelen voltak a gödöllői művésztelephez kötődő alkotók leszármazottai).

4. A Néprajzi Múzeumban tartott konferenciára áttérve, Kemecsi Lajos, az intézmény főigazgatója megnyitóbeszédét követően Keményfi Róbert tartott Körösfői-Kriesch Aladár munkásságáról a művész életútját és munkásságát átfogóan bemutató emlékbeszédet. Az ezt követő előadások három szekcióba csoportosítva követték egymást: az első elméleti szempontú megközelítéseket vázolt fel, a második a népművészeti motívumkincs felhasználására hozott fel példákat az építészetben és az iparművészetekben, a harmadik pedig a képzőművészetekre tért ki.
5. Az első előadó, Rákos Katalin Ernst Gombrich *The Sense of Order* című alapművének ismertetését vállalta, mely magyarra máig sincs lefordítva. Gombrich ebben a könyvében a pszichológia, egészen pontosan a *Gestaltpsychologie* tézisei felől közelített a művészethez, arra koncentrálván, hogy a tudat hogyan fogja fel a látványt. A rend érzékelése velünk született képességünk, s ez meghatározza, hogy elménk miként viszonyul a környezetünkhöz. Gombrich elemezte a 19. századi ornamentikaelméleteket (Augustus Pugin, John Ruskin, Gottfried Semper, Adolf Loos, Owen Jones), hivatkozott a matematikai alaptörvényekre, a szemet megállító, pihentető és zavarba ejtő, megdolgoztató (groteszk) formákra. A gyakran használt *horror vacui* kifejezés helyett az *amor infiniti*t javasolta. Mivel Gombrich fiatalok az Osztrák–Magyar Monarchiához kötődik, a közép-európai összefüggésrendszerben megkerülhetetlen munkássága jó alapot adott a következő előadásokhoz.
6. Bechtold Ágnes az 1900 körüli művészetek növényi eredetű ornamentikájának vizsgálatához vázolt fel szempontokat. Közismert, ahogyan a biológiai tudományok például a művészek botanikai tanulmányai révén a szecessziós mozgalmakra hatottak. Ennek eszmetörténeti vonatkozása azonban kettős, mivel a biológia a filozófián keresztül is befolyással volt a gondolkodásra. A művészetekben az élet-

energiák tükröződését, sőt folytatását látó művészek az életet, a növekedést szimbolizáló, naturálisan vagy stilizáltabban ábrázolt növényi részeket (például a gyökereket) egyenrangúan ábrázolták, így tettek szert szimbolikus, tartalmi vonatkozásokra, váltak a lélek kifejezésévé. A korszak egyik kulcsfogalma a *fitometamorfózis*: az a jelenség, hogy a tárgyak növények alakjában mutatkoznak meg.

Bechtold figyelmeztetett arra is, hogy a növényi ornamentika kutatásában rendkívül fontos a növények precíz azonosítása, ám ez nem mindig lehetséges, hiszen a művészeti alkotás során a formák önálló életre kelnek, leírásukban egyre gyakrabban használható a „-szerű” kitétel (ahogy azt Gellér Katalin és Prékopa Ágnes szemléltették a harmadik szekcióban).

7.

A Körösfői-Kriesch ornamentikaelméletéről és -használatáról többször publikáló Keserü Katalin (Keserü 2013, 2014, 2016) az éppen száztíz éve felavatott marosvásárhelyi Kultúrpalota díszítményeiről beszélt, valamint beszámolt az elmaradt előadásokról. Krakkó Eszter a 2010-es évek nemzetközi kutatásait ismertette volna: az előző évtizedben rendezett konferenciák Josef Strzygowski kapcsán, illetve a „nomád, hordozható kultúra” hívószó alapján foglalkoztak az ornamentikával, azt a kérdést középpontba állítva, hogy, vajon a kultúra globalizálódott-e. Erre a válasz részben nemleges: a helyi közösségek általában helyi stratégiákkal élnek, s a lokalitással ebben az értelemben is foglalkozni kell. Verebélyi Kincsó előadása az ipari szakoktatásnak a paraszti kézművességre és tárgykultúrára gyakorolt hatásáról Krakkóéhoz hasonlóan szintén elmaradt, remélhetőleg azonban a konferenciából készülő kötetben már olvasható lesz.

8.

Brunner Attila azokról az utakról beszélt, amelyeket a (főként) Hampel József által publikált Kárpát-medencei, kora középkori, honfoglaláskori leletanyag járt be. Kitért arra, hogy a hampeli szóhasználat hogyan tükrözte a régészet álláspontját, mely az ornamentikát lényegében datálóeszközként értelmezte, valamint arra is, hogy Hampel intencióitól eltérően miként indult meg az akkor honfoglaláskorinak tartott ornamentika felhasználása a különböző művészeti ágakban. Az egyik műhelyben, a nagykőrösi Molnár Dániel-féle cserépkályhagyárban Hampel publikációi alapján háromféle színes mázas épületkerámiát gyártottak, ami feltételezhetően a régészkedéssel is foglalkozó kecskeméti polgármesternek, Kada Eleknek köszönhető. A honfoglaláskori pitykék alapján készült ornamensek az épületeken a népművészeti inspirációjú motívumokkal keveredtek. Ez már átvezetett a következő szekció témája felé, amelyben – az elméleti megközelítések után – az előkép- és ornamentikahasználat jelentős esettanulmányai kerültek sorra.

9.

Tasnádi Zsuzsanna a dualizmus kora legnagyobb magyar középületének, az Országháznak a népi ihletésű díszítőelemeit mutatta be az építési program összefüggésrendszerében. Kitért arra, miként befolyásolták e nem is mindig szembetűnő vagy a legváratlanabb helyeken felbukkanó motívumok alkalmazását a honi ipar támogatását célzó törekvések. A Thék-bútorokkal berendezett miniszterelnöki dolgozószoba Huszka-könyvekből merítő betétdíszítményei például összefüggenek az 1900-as párizsi világkiállítás sikerével is. Az országközi ornamentika pontos előképei (például a *Pallas Nagy Lexikona* ornamentika-cikkének illusztrációi) a szobrászati dekorációban tematikailag is indokoltak voltak: az ősfoglalkozások, köztük a pusztai foglalkozások a nemzeti identitás megjelenítői. Az épület összművészeti koncepciójának tehát része volt, hogy a parasztság is nemzetalkotó társadalmi réteg, s ezt a díszítmények hivatottak jelezni.

10.

Ninkov Olga a Szabadka (Subotica, ma: Szerbia) építészetében megjelenő népművészeti eredetű ornamenseket gyűjtötte csokorba. Szabadkán az újító építészeti törekvések igen korán szárba szökkennek: Lechner kísérletező munkái mellett a Lechner-követők művei a városkép meghatározó elemeivé váltak (Komor Marcell – Jakab Dezső: zsinagóga és városháza; Raichl J. Ferenc saját háza). A Komor és Jakab tervezte városháza díszítményeinek forrásvidéke Erdély, s az erdélyi székykapuk mintájára képezték ki a Szabadkavidéki Kereskedelmi Bank bejáratát is. Ez utóbbi épületben 1913-ban az előző évben megalakult Hódmezővásárhelyi Művészek Majolika- és Agyagipari Telepének kiállítása volt látható, s ez azért figyelemre méltó, mert a Majolikatelep alkotói éppen a helyit törekedtek kiemelni. A kortársak többségének figyelme azonban Erdélyre irányult: Undi Mária tanított Szabadkán, Huszka József járt Zentán, de a helyi kézművesség tárgyanyagával nem foglalkoztak. Főként Erdélyből merítettek (szellemi muníciót és művészeti formákat), éppen úgy, ahogyan a Szabadkán alkotó építész tervezők többsége is, akik mégiscsak valami sajátosan alföldit hoztak létre. Szabadka város példája tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy az Alföld és Erdély modernizációjában a két régió közötti motívumátjárással továbbra is foglalkozni kell. (3)

11.

A népművészetet a modern magyar művészet forrásaként megjelölő Lechner Ödön invenciói a századfordulós építészet legmeghatározóbb építészeti emlékei közé tartoznak. Számos követője között különleges hely illeti meg Lajta Bélát, akinek lechneri korszaka után egy racionálisabb reformirány bontakozott ki, ráadásul úgy, hogy Lajta életművében a síremlékek egyenrangú művészi feladatot jelentettek az élők számára tervezett épületekkel. Csáki Tamás a funerális alkotások specifikumait tárgyalta, amelyek közül elsőként emelhető ki a díszítettség. A síremlékek ornamentális jellegét az anyagválasztás és a színek is erősítik. Lajta felhasználta Huszka József publikációit, majd Malonyai Dezső gyűjtéseit is (Malonyai számára villát is tervezett), valamint Gróh István népi építészetről közreadott publikációit. Az előadás Lajta stílusának változásait, a megrendelői kívánságok alapján módosuló formai variációkat, valamint a középületek díszítményeivel való összefüggéseket is ismertette.

12.

Balla Gabriella az Iparművészeti Múzeum üveg- és kerámiagyűjteményének darabjain mutatta be a népművészeti motívum metamorfózisát (utalva Keserü Katalin 1977-es, hasonló című dolgozatára; Keserü 1977), és azt, hogy hogyan használták fel Huszka József publikációit az 1880-as évektől a magyarországi gyárak: Giergl Henrik műhelye, a herendi porcelán, a zayugróci Schreiber-gyár, az innen önállósuló Sovánka István, az apátfalvi és a városlódi kerámiagyárak, a budapesti Fischer-gyár, valamint a pécsi Zsolnay. A mintakönyvekből (így a népművészetből csak közvetetten) merítő darabok a polgári tárgykultúra részeivé váltak. E tekintetben kivételes a Zsolnay-gyár, mert a családi műhely nemcsak a magyar iparművészet világszínvonalra emelkedéséhez járult hozzá, hanem a népművészeti tárgyak gyűjtése és dokumentálása szempontjából is úttörő volt.

13.

A Csók István festészetével monográfusként régóta foglalkozó Révész Emese arról beszélt, hogy a festő hogyan találkozott a sárközi és a sokác kultúrával, azok hogyan befolyásolták életképfestészetét, majd a zsánerképek milyen átalakulásokon mentek át, mire 1910-ben Párizsban elkészült a *Tulipános láda* című programkép, amelyen az ornamentika több szinten is képalakító tényezővé válik. Az ornamens ábrázolásának szintjeit a festői szempontból meghatározó színek, a kompozíció és

az ábrázolt tárgyak díszei képezik. Csók olyan festői megoldásokhoz jutott el általuk, amelyek a kortárs Vadak festészeti törekvéseihez közelítenek.

14. Egy jóval fontoltabban haladó képzőművész egyéni ornamenseit, Nagy Sándor alkotófolyamatának filozófiai hátterét – szintén monográfiaként – Geller Katalin mutatta be. Nagy elvetette a népi ornamensek felhasználásának azt a módját, melyet Faragó Ödön iparművészete és Lechner Ödön építésze képviselt. A Nagy által tervezett díszítmények új minőségekre tettek szert, hiszen Nagy egészen másként értette és kezelte az ornamentikát. Nála az ábrázolás tárgya, elvontabb gondolati tartalma miatt, képszerkezeti összefüggésrendszerben vált ornamenssé, megnyitva ezzel az utat az absztrakció előtt. Hogy hogyan érvényesült mindez iparművészeti tervein, azt Prékopa Ágnes előadása vizsgálta tovább, aki főként a gödöllői Nagy Sándor-ház anyaga alapján a művész képi–iparművészeti kompozíciós megoldásainak variációiról, szerkesztési módjaikról és az ornamensek egyik anyagról a másikra történő vándorlásáról beszélt. Nagy Sándor az egyéni ékítményeit „fantáziás műtyürek”-nek hívta. Az előadó a kifejezés etimológiájára is kitért, majd M. C. Escher grafikáinak párhuzamosságára is felhívta a figyelmet.
15. Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor, a gödöllői művésztelep mesterei mellett a gödöllői művészek sorában eddig viszonylag kevés figyelem irányult Undi Mária munkásságára. E hiányt pótló szakdolgozata alapján Illés Vanda a Szabadkával kapcsolatban már említett művész munkásságának a népművészetből ihletet merítő festményeit és enteriőrterveit ismertette, bőséges analógiákkal mutatva be, hogy milyen, első kézből ismert tárgyanyagból merített inspirációt az egyébként kifejezetten nagyvárosi funkciójú épületekbe kerülő munkáin.
16. Váraljai Anna egy különös művész, a naiv művészként is számon tartott Mokry-Mészáros Dezső munkásságának egy aspektusával foglalkozott. Mokryt a biológiai és archeológiai felfedezések mellett az ősi írásjelek és a népi kultúra is érdekelte. Debreceni billoggyűjtése kapcsán került kapcsolatba Boromisza Tibor festővel. Mokry a billogok mellett a rovásírás emlékeit is gyűjtötte, formai szempontból rendszerezte, képtáblákká állította össze. Az előadás nem annyira Mokry képeinek vitalista filozófiák által áthatott ornamentális jellegével, hanem e gyűjtőmunka vizualitásával foglalkozott, így az életmű késői szakaszának kerámiára festett népies zsánerjeleneteire is kitért.
17. Az előadások szerencsésen reflektáltak egymásra. Többször szóba került a Huszka József publikálta könyvek mellett például Undi Mária szabadkai tartózkodása, Zsolnay Júlia textilgyűjteménye, s felidéződtek Lechner Ödön épületei, a Mokry által ábrázolt motívumok, illetve magának a nyelvhasználatnak a fontossága: az egyes ornamentumok megnevezésének kérdései. A konferencián látott tárgyanyag azt is bemutatta, hogy a modernizmus születésében-formálódásában az ornamentális látásmód sajátos, meghatározó szerepet töltött be, s hogy az ornamentika a világról való tudásunk egyik alapvető kifejezési eszköze, amellyel – ehhez a konferenciához hasonlóan – tudományos párbeszéd keretében érdemes és kell foglalkozni.
18. A konferenciát a Néprajzi Múzeum és a Balogh Bertalan Művészeti Alapítvány szervezte. A marosvásárhelyi Kultúrpalota felavatásának száztededik évfordulója alkalmából rollupokon az épület Körösfői által tervezett ornamentikájának részletei voltak láthatók. A fotókat Plájás István (Maros Megyei Múzeum), a grafikai tervet Kakuk Barbara készítette.

JEGYZETEK

1 Keserü Katalin koncepciója alapján, Katona Júlia kutatásvezető munkájában valósult meg budapesti és vidéki szecessziós épületek dokumentálása. A vidéki anyag a Holnap Kiadónál jelent meg 2016-ban *Felfedező utak* címmel (Brunner 2016; második kiadása, amely egyben angol nyelvű kiadás is, 2023-ban jelent meg szintén a Holnap Kiadó gondozásában). A budapesti munka eredményei csak részben jelentek meg a *Magyar Iparművészet* 2021. évi évfolyamában.

2 A kortás művészeti szcénából itt csak egy kiállítást emelek ki: a *12 fal – Építészet és kortárs ornamentika* című tárlat, melyet a Paradigma Ariadné és Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata szervezett Veszprémben (2018. október 17. – november 30., kurátorok: Csóka Heléna, Smiló Dávid, Csóka Attila Róbert, Molnár Szabolcs), egy harminc éve használaton kívül lévő épület falait varázsolta újjá tizenkét művész közreműködésével. Az épület eredetileg ipariskolának épült, falai között sokáig használták az ornamentika-mintakönyveket az ipari szakoktatásban.

3 Erről bővebben lásd: Brunner–Mészáros–Veress 2017.

IRODALOM

Brunner Attila (szerk.)

2016 *Felfedező utak*. Budapest: Holnap.

Brunner Attila – Mészáros Márta – Veress Dániel (szerk.)

2017 *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről*. Kiskunfélegyháza: Kiskun Múzeum.

Farkas Zsuzsa – Óriné Nagy Cecília (szerk.)

2016 *Körösffői-Kriesch Aladár (1863–1920) festő- és iparművész monográfiája és oeuvre katalógusa*. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum.

Fejős Zoltán (szerk.)

2006 *Huszka József, a rajzoló gyűjtő. Kiállítás a Néprajzi Múzeumban, 2005. május 14. – 2006. március 5.* Budapest: Néprajzi Múzeum.

Katona Júlia

2010 Magyar ornamentika. In XIX. Király Erzsébet – Róka Enikő – Veszprémi Nóra (szerk.): *Nemzet és művészet. Kép és önkép*. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria. 354–356.

2017 *Az ékítményes formanyelv. Ékítménytan, mintakönyvhasználat, forma- és stílus-teremtési kísérletek*. [Doktori disszertáció.] Budapest: ELTE BTK. Filozófiatudományi Doktori Iskola, Művészettörténeti doktori program.

Keserü Katalin

1977 A népművészeti motívum metamorfózisa a képzőművészetben. *Ethnographia* 88. 1977. 1. 120–135.

2013 A Kultúrpalota reprezentatív helyiségei. In Oniga Erika (szerk.): *A Marosvásárhelyi Kultúrpalota 1908–1913*. Marosvásárhely: Maros Megyei Múzeum. (Második, javított kiadás: 2016.)

2014 A 20. század fordulója és a vallásos művészet. In Pálos Frigyes (szerk.): *A szecesszió szakrális művészete a Váci Egyházmegyében*. Vác: Váci Egyházmegyei Gyűjtemény, 13–40.

2016 Körösfői-Kriesch Aladár és az ornamentika. In Farkas Zsuzsa – Óriné Nagy Cecília (szerk.): *Körösffői-Kriesch Aladár (1863–1920) festő- és iparművész monográfiája és oeuvre katalógusa*. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum. 127–143.

Óriné Nagy Cecília

2013 *A jó kormányos. Körösfői-Kriesch Aladár (1863–1920) emlékkiállítás*. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum.

2019 *Nagy Sándor 150*. Gödöllő: Gödöllői Városi Múzeum.

Szikra Ágnes (szerk.)

2006 *Ornamentika és modernizmus*. Budapest: Ernst Múzeum.